

KABDEBÓ LÓRÁNT

A világ labirintusában*

A 20. század, függetlenül történelmétől (a diktatúráitól, világháborúitól, forradalmaitól, ellenforradalmaitól, minden embertelen eseményeitől) az emberi létezés végső, kétségbeejtő helyzeteit is átgondoltatta. Lásd például Joseph Conrad *Heart of Darkness*, Céline *Utazás az éjszaka mélyére*, T. S. Eliot *The Waste Land* és *The Hollow Men*, vagy mindjárt a kezdeteknél Franz Kafka *A kastély* című műveit; Gottfried Benn költészetét vagy Celan életét és művét. Avagy akár még a korábbi században keletkezett Böcklin *A holtak szigete* festményvariációit, aztán Munch *Kiáltás* festményének pszichológiai döbbenetét, avagy a kalandos sorsú *Guernica* című festménynek nemcsak a publicisztikus eseményhátterúségét, hanem szereplőinek kétségbeejtő sugalmait. A művészet labirintusba vezette volna a világot?

„Mi vagyunk az üresek / mi vagyunk a kitömöttek / zsúpkobakunk / egymásnak rogy [...] mint száraz fűben a szél / vagy patkányok lába száraz / pincénk üvegcserepén.” Avagy van más – akárha rejtekút – ellenében? Eliot pokolcellákba vetett bábképzeteiben vigaszként felizzik a rózsaképzet, a katedrálisok világosságot adó fényforrása, „az alkonyi halálország / örök csillaga / és százlevelű rózsája / egyedüli reménye / az üreseknek”.

Ha csak publicisztikus megszólalásokkal tiltakozna a szöveg, a plakát, akárha szuggesztív erejével a kép, akkor is kevés lenne ellenerőnek minden kimondott tiltakozás. Magában a műalkotásban kell ellentmondani a Gonosznak, keresni benne, a labirintusban a Minótauroszt elleni küzdelem megoldhatóságát.

Az éjmélyi utazásban felvillan-e a világ világosságát sugárzó oximoron a létezés harmonikus voltának formájára utalva? A kortársak politikai szavakat vártak a megfogalmazódó fényesség befogadása helyett. A keservesen kilicített derű majd csak utólag, a vészek múltán szerveződő távlatban állhat össze poétikailag megfogalmazható képletté, újabb nemzedékek eligazító példázatává.

* * *

A racionálisan gondolkozó európai ember 20. századi létezésének keserves megoldhatatlanságai a versbeszédben, a mondaton belüli felelés dialogicitását váltották ki: „A: *Rettenetes. De ne törődj vele,*

* Az *Ekszpanzió XXV. Tények + Reáliák + Valóságok* című szimpóziumon hangzott el: Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2013. szeptember 5.

mert mindezen nem lehet változtatni. / B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!" (Szabó Lőrinc: *Tízezer magyar gyermek*). Az európai gondolkodás labirintusában elhangzott, hogy Auschwitz után nem lehet költészet, és ezt legnagyobbjai közül Gottfried Benn éppúgy végiggondolta, miként Celan nemcsak költészetté, de a túlélést elviselni nem bíró életáldozattá alkotta, utódaik pedig a lepusztultság kétségbeesését szerkesztették műalkotássá, beleidézve elmúlt korok szövegeit bizonyítékok gyanánt. A modern megszerkesztettségéből a posztmodern szerkesztődés elkeseredésébe vonva a létezés értelmét veszítő figyelmet.

Ellenében lehetett-e poétikai hitellel oldani a létezés tragédiáját? Harc az ünnepért? De milyen „harc” és milyen „ünnep”? A kései Yeats formázza meg a néző és a szereplő egymás helyzetét kiegészítően el- lenpontozva ezt a most-pontokra bomló történelmi létezést: „Hector is dead and there's a light in Troy:/ We that look on but laugh in tragic joy”.¹ Ezt válaszolta Rilke utolsó két duinói elégiájára, ennek rózsakertje oldja fel a történelmi létezést az autentikus lét számára Eliot *Négy kvartett*jében. De ennek az oximoronnak megjelenése József Attila egyik utolsó ép verse, a „*Költőnk és kora*” című költemény Janus-arcú záró képsora is: „Lágyan ülnek ki a boldog / halmokon a hullafoltok.”

Számomra ezt a poétikai formációt T. S. Eliot három mágusának „vonulása” formálja életmodellé (*Journey of the Magic*), amely egyszerre pokoljárás (így fogalmaztak erről a 20. században) és a derű keresése. A „mágusok” a történetmondás lineáris modellje szerint elindulnak a Születést megünnepelni, de utazásukat egyben a Megváltás átélésébe is belevonja a betlehemi barlang és a golgotai három fa sugárzásának érzékelése. A lineáris vers átlép az időből a káprázat gyűrűző forgásába: a század líráját meghatározó egyik alapmondathoz vezetve: „I should be glad of another death” (Vas István fordításában: „Másképp halálnak örülnék”; Szabó Lőrinc magyar szövege szerint: „Másik halált szeretnék”).

* * *

Mindez ugyanakkor nemcsak a költők poétikai aktusában jelentkezik. Ennek a megszólalásmódnak a hátterében ott találok a fizika létszemléletének módszertanát; a fizikus Heisenberg a megfigyelőt magát is belehelyezi a megfigyelt világegészbe: „A kvantumelmélet, mint Bohr kifejezte, arra emlékeztet bennünket, hogy az élet harmóniájának keresése közben sohase felejtjük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk.” Mintha Yeats versét hallanám. Először figyeltem fel ennek a szemléletnek poétikai formálódására, és majd két évtized múlva talákoztam Heisenberg szövegével.

* * *

A modern fizika és a modern művészet, más-más indítással, de ugyanazon labirintus értelmezésére, éjszakai voltára ellentétesen, annak lakhatóvá tételére vívja a maga *expañzióját*.

1 William Butler YEATS, *The Gyres*, 1936-1937, Szele Bálint fordításában: „Hektór halott és Trója lángot vet; / Aki látja, gyászos örömmel nevet.”

A „tragic joy” azt az egészet keresi az ember számára, amitől látszólag eltávolodott éppen a mi időnkre. Felül akarja írni, keresve a világ létének és az ember életének értelmezhetőségét. Hozzam a példákat akár a Bibliából?

Ezekiel 40,1-5:

Száműzetésünk 25. esztendejében, az év kezdetén, a hónap tizedik napján, a város elfoglalása után a tizennegyedik évben, éppen azon a napon fölöttem volt az Úr keze. Elvitt isteni látomásban Izrael földjére, és letett egy nagyon magas hegyre. Ezen a hegyen olyasmi tárult eléem, mintha dél felé város épült volna. Odavitt és lám, ott volt egy ember, aki mintha ércből lett volna; lenzsinórt tartott a kezében, meg egy mérővevesszőt és ott állt a kapuban. A férfi megszólított: „Emberfia, jól nyisd ki a szemedet és a füledet! Nagyon figyelj mindenre, amit majd mutatok, mert azért kerültél ide, hogy ezt megmutassam neked! Mondj el Izrael házának mindent, amit csak látni fogsz.” És lám, a templomot fal vette körül minden oldalról.

Izajás 65,17-25:

Mert új eget és új földet teremtek; a régi feledésbe merül, és eszébe se jut többé senkinek. Örüljete és ujjongjatek azon mindörökké, amit majd teremtek! Mert Jeruzsálemet „öröm”-nek teremtem és népét „ujjongás”-nak. Örömöm telik majd Jeruzsálemben és ujjongani fogok népemen. Nem hallatszik többé benne sem sírás, sem jajkiáltás. Nem lesz többé benne olyan gyermek, aki csak néhány napig él; sem öreg ember, aki ne töltené be élete napjait. Mert a legfiatalabb is százéves korában hal meg; s aki nem éri meg a századik évét, az már átkozottnak számít. Házakat építenek, és ők laknak benne; szőlőt telepítenek, és ők élvezik gyümölcsét. Nem azért építkeznek, hogy más lakják benne; s nem azért ültetnek, hogy más egye gyümölcsét. Mert népem életkora hasonló lesz a fák életkorához; és választottaim maguk veszik hasznát kezük minden munkájának. Nem fáradoznak majd hiába, és nem a pusztulásra szülik gyermekeiket, hanem az Úrtól megáldottak nemzedéke lesznek, s gyermekeik is velük egyetemben. Még mielőtt szólítanának, már válaszolok; még be sem fejezik szavukat, már meghallgatom őket. Együtt legelészik majd a farkas és a bárány; szalmát eszik az oroszlán, akárcsak az ökör; és a kígyónak por lesz az eledele. Sehol nem ártnak, és nem pusztítanak az én szent hegyemen – mondja az Úr.

És bárha a Sacco di Roma és a német parasztháború kortársai szemében koruk a pusztítás kirívó évszázada lehetett, utókoruk mégis a Sixtus-kápolna, és az isenheimi oltár létrejöttével jegyzi a korszakot. A fizika és a metafizika erővonalainak megcsavarodása és összefonódása reprezentálhatja-e majdan Guernica, Auschwitz, Katyń és Hirosima évszázadát? Be tudja-e fogadni valamely eljövendő nemzedék a személyiség megépíthetlenségét és hitének elvesztését, az igen átélő szöveg ellenpontozottságát felvető nyilvános confessiót? Idézzem az egyik legpusztítóbb háború kitörésének kezdetén elhangzott húsvéti rádiószöveget, Szabó Lőrinc megfogalmazását: „Ateista verset még nem írtak; s ahogy a modern fizika sugárzássá differenciálja az egész anyagi világot, úgy finomul szellemmé a földi matéria sok tüntetően materialista költeményben. A szerelemben és minden misztikumban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnese borzongatja a költők idegeit. Még esetleges kételyük, lázadásuk és panteista ön-

istenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csöndes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására; s ebben is nem egyszer filozófusoknak és egyházatyáknak a rokonai.”

Reménykedjünk! A vészesen túltekintő látás foglalhatja magába a lepusztultság ellenkezőjeként létszemléletébe, az ünnephez vezető derű rejtekútját. A 20. század nagy európai költőinek küzdelmes poétikai útkeresése éppen efelé gyűrűzött, és ezt találta korábbi küzdelmes költői és emberi útjának felváltásaként az *Énekekben* Ezra Pound, és ezt élte meg költői születése pillanatától életműve teljességében az általunk ma végre méltán ünnepelt egyetemes költőzseni, Weöres Sándor.

Szinte *de profundis*ként fogalmazza meg mindezt az az író, aki művében is, életrajzában is talán a legelkeseredettebben vállalta magára az éjszaka mélységét. Céline világítótornyoként kiemelkedő szövegezéssel mutatta fel a „tragic joy” felfelé gyűrűző vágyakozását, a maga ironikus megfogalmazásával, „mint a varangyos béka, teli eszményekkel”:

én egy olyan gyönyörű gondolatra vágytam, amelyik erősebb, mint a halál, és amelynek segítségével örömet, gondtalanságot, bátorságot hintek szét magam körül. Mint egy hős magvető.

Akkor aztán teli lennék bátorsággal. Mindenütt kibuggyanna belőlem a bátorság, és az élet maga se lenne más, mint a bátorság tökéletes eszméje, amelyik aztán rendben tartaná az embereket meg a tárgyakat is, a földtől egészen az égig. Mindezzel pedig egészen magától értetődően annyi szeretet is járna, hogy a gyengédség visszazárná a halált is a maga kis kuckójába, ahol viszont olyan jó meleg támadna, hogy még az a kurva halál is elkezdene keresni az élvezeteket, méghozzá mindenkivel. De szép is lenne! És milyen jó!

És idézzem az expanzió léte és közöttünk léte szöveg-bizonyítékaként (a niceai hitvallás szavával: „az írások szerint”) az Evangélium legköltőibb szövegét: János 1,10-12:

(Az Ige) volt az igazi világosság, amely minden embert megvilágosít.
A világba jött, a világban volt, általa lett a világ, mégsem ismerte föl a világ.
A tulajdonába jött, de övéi nem fogadták be.
Ám akik befogadták, azoknak hatalmat adott, hogy Isten gyermekei legyenek.

Ide kívánczik egy nagy magyar remekmű konklúziója, Célinnel majdnem egy időből, az önmaga létezésének értelmére, a most-pontokra szakadó történelem ellenében, éppen az evangéliumi szöveg ihletésére eszmélkedő ember önmagára találása. A labirintusban-lét életigenlő modelljeként:

én KASSÁK LAJOS vagyok
s fejünk fölött elröpül a nikkell számovár.

A 20. század művészete a lélek éjszakájának labirintusát felülíró erejével lesz emlékezetes erejű?